

ભગવાન મહાવીરે ચીધેલો મૂળ માર્ગ

□ લેખક : પૂ. મુનિશ્રી અમરેન્દ્ર વિજયજી મ. સુખપુર, (તા. ભુજ, કચ્છ)

આજે દેવના મનોવૈજ્ઞાનિકો આ વાત ઉચ્ચારી રહ્યા છે કે સંવાદી અને સુરિલા માનવજીવન માટે રોટલા અને ઓટલા જેટલી જ ધર્મની પણ આવશ્યકતા છે. પણ સામાન્યતઃ આપણા કાને એ ફરિયાદ વારંવાર અથડાય છે કે આજે માનવીને ધર્મ જોઈતો નથી. આમ કેમ? ધર્મનિતાઓએ સંશોધન કરીને આનું કારણ શોધવું જોઈએ.

આજની માગ : પ્રયોગ દ્વારા પ્રતીતિ

થોડા દાયકાઓ પૂર્વે જેની સંભાવના પણ હસી કાઢવામાં આવતી એવા ટેલિફોન, રેડિયો, ટેલિવિઝન, ટેપ રેકોર્ડર વગેરે અનેકાનેક આવિષ્કારો આજે પ્રજાજીવનમાં વણાઈ ગયા છે. એની પાછળ કયું તથ્ય કામ કરી રહ્યું છે? વૈજ્ઞાનિકો પોતાની સામે આવેલ કોઈ નવી વાતને પ્રયોગ શાળામાં પ્રયોગના આધારે ચકાસે છે અને પછી એનો ઉપયોગ વ્યવહારમાં કરી દેખાડે છે. પરિણામે કેટલાંયે, ઉપેક્ષિત કે અજ્ઞાત તથ્યો પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ આજે ‘ધર્મજીવન’ના રહસ્યોને વૈજ્ઞાનિક ઢબે છતાં કરવામાં આવે તો, ઈલેક્ટ્રિસિટી, રેડિયો, ટેલિવિઝન આદિ વૈજ્ઞાનિક શોધો અને આવિષ્કારોની જેમ, આધ્યાત્મિક માર્ગના ઉપેક્ષિત તત્ત્વો પણ સમાજમાં શીઘ્ર પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકશે. આજના યુગમાં અને વિશેષ કરીને નવી પેઢીને ધર્મનું અને સંયમી જીવનનું મહાત્મ્ય માત્ર શાસ્ત્ર-વચનો ટાંકીને કે પારિભાષિક શબ્દોની શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાઓ આપીને નહિ ઠસાવી શકાય, શ્રમણોએ પોતાના જીવન દ્વારા એ પ્રતીતિ કરાવવી રહી.

વ્યવહારની કસોટીએ ન ચડેલા ઉપદેશ વિજ્ઞાનની બોલ-બાલામાં ઉછરેલી યુવા પેઢીના માનસમાં શ્રદ્ધાનું નિર્માણ કરવામાં વિક્ષણ રહે છે. આજની બુદ્ધિપ્રધાન યુવા પેઢીને ધર્મની રુચિ કે ભૂખ નથી એવું નથી. પણ ગોખેલો ઉપદેશ, અહં-મમ પ્રેરિત ક્લુલક વાદ-વિવાદો અને ચિત્તશુદ્ધિ કે વ્યવહારશુદ્ધિમાં ન પરિણમતાં પ્રાણહીન ક્રિયાકાંડોમાં એને રસ રહ્યો નથી. એનાથી એના માનસનું સમાધાન નથી થતું, ત્યારે એ આધ્યાત્મિક શાંતિ માટેની પોતાની ભૂખ સંતોષવા ફાંફા મારે છે. તે જાતે ચિત્ત શુદ્ધિના અને સમતાનો અનુભવ કરી શકે એવી પ્રક્રિયા તે શોધે છે. તે એને મળશે તો એની ઝંખના સંતોષાશે ને એ ધર્મ-માર્ગ તરફ તે સ્વયં ખેંચાશે. આત્મ-તત્ત્વનો સ્પર્શ કરાવી આપતી સાધના - પ્રક્રિયા પ્રયોગાત્મક રીતે એની સામે આપણે ધરીશું તો તે ઉત્સાહભરે અને અપનાવશે.

‘એક વર્ણના ચારિત્ર્ય પર્યાય થતાં મુનિ ઉચ્ચતમ દેવોના પરમ સુખને પણ ટપી જાય છે’ એવું શાસ્ત્રવચન સાંભળીને આજના બુદ્ધિજીવી માનસને સંતોષ કે પ્રતીતિ થતી નથી. એની આગળ એ શાસ્ત્ર વચનો રટયે રાખવાથી કોઈ અર્થ સરતો નથી એ તો પ્રશ્ન કરે છે : ‘આજે સ્થિતિ શી છે? ચારિત્ર્ય-પર્યાય સાથે પ્રથમ સુખનો કોઈ અનુપાત ratio વર્તમાન મુનિ જીવન માટે આપી શકાય તેવું આજે રહ્યું નથી એની સખેદ નોંધ લઈ, ત્યાગી વર્ગ અને સંધનાયકોએ ચારિત્ર્ય-પર્યાય સાથે પ્રથમ-સુખની વૃદ્ધિ લાવનાર કયું તત્ત્વ વર્તમાન મુનિ જીવનમાં ખૂટે છે તે શોધી કાઢવા તટસ્થ આત્મનિરીક્ષણ તથા તે તત્ત્વની પૂર્તિ કઈ રીતે શક્ય છે તે અંગે સંશોધન કરવું જોઈએ.

આજની સમસ્યાઓનો ઉકેલ - ધ્યાન ?

પ્રસન્ન, મધુર અને સંવાદી જીવનનો આધાર શો છે? ભૌતિક સમૃદ્ધિ સાથે એને કંઈ સંબંધ નથી એ આજે પુરવાર થઈ ચૂકેલું તથ્ય છે. પશ્ચિમમાં આજે ભૌતિક ઔશ્વર્ય અને સુખ સગવડની વિપુલ સામગ્રી વચ્ચે પણ માનવીને ચેન નથી, તેનું ચિત્ત અશાંત છે. અપાર સમૃદ્ધિ વચ્ચે પણ જીવન તેને નિર્ણય નિરસ અને અસુરક્ષિત લાગે છે. નિત નવા મનોરંજનના સાધનો અને માદક દ્રવ્યો પણ એની એ અશાંતિ અને અજાણ્ય દૂર કરવામાં વિક્ષણ ગયાં. ત્યારે આજે એની મીટ યોગ તરફ મંડાયેલી છે. યોગસાધનામાં એને આશાનાં કિરણો દેખાયાં છે.

યુનિવર્સિટી કક્ષાએ થઈ રહેલાં સંશોધનોએ શારીરિક સ્વાસ્થ્ય માટે યોગાસનોની અને ચિત્ત શાંતિ અર્થે ધ્યાનની ઉપ-યોગિતા સ્વીકારી છે, જેના પરિણામે અમેરિકાની સ્કૂલો અને કોલેજોમાં યોગાસનોના અને ધ્યાનના શિક્ષણને અભ્યાસક્રમમાં સ્થાન અપાયું છે. ત્યાંના આરોગ્ય, શિક્ષણ અને સમાજકલ્યાણ ખાતા હેઠળની ‘નેશનલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ મેન્ટલ હેલ્થ’ તરફથી ધ્યાન શીખવતી હાઈસ્કૂલોને ગ્રાંટ (આર્થિક મદદ) મળે છે. ધ્યાનની સૈદ્ધાંતિક ભૂમિકા વિષયક અભ્યાસક્રમને (કોર્સ) ને ‘સાયન્સ ઓફ કોએટિવ ઈન્ટેલિજન્સ’ એ નામ હેઠળ સ્ટેનફર્ડ, હાર્વર્ડ, યેલ, યોર્ક અને કેલિફોર્નિયા તથા કોલેરેડોનાં વિશ્વ વિદ્યાલયોમાં સ્થાન મળ્યું છે. અમેરિકાના નીકાદાગમાં ધ્યાનનો ખાસ કોર્સ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે અને અમેરિકન એર ફોર્સના બજેટમાં પણ ધ્યાનના કોર્સ માટે વાર્ષિક અઢાર લાખની જોગવાઈ છે. ત્યાંની રાજ્ય સરકારો દ્વારા પણ એ પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન મળ્યું છે.

માત્ર અમેરિકામાં જ નહિ પણ વિશ્વભરમાં પચાસ જેટલી વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓમાં ધ્યાનના પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે, અને તેમાં જર્મનીની વિખ્યાત યુનિવર્સિટી ઓફ કોલોન અને ઈંગ્લાંડની યુનિવર્સિટી ઓફ સસેક્સનો પણ સમાવેશ થાય છે. માનવ શરીર અને મન ઉપર ધ્યાનની કેવી અદ્ભુત અસર થાય છે તે આ સંશોધનોએ પુરવાર કરી આપ્યું છે. સમન્વ સાથે ધ્યાન અને ક્રાયોત્સર્ગને જ સંબંધ છે તે પ્રયોગ વડે પ્રસ્થાપિત થાય એ આજના યુગની માગ છે. સમભાવની વૃદ્ધિ થતી રહે એવી સામાયિકની કે કાઉસગની - કાયોત્સર્ગની પ્રક્રિયા આજે જૈન શ્રમણો બતાવી શકશે તો આજનો અશાંતિગ્રસ્ત માનવ એ ધર્મને થરણે દોડયો આવશે.

ભગવાન મહાવીરની સાધનાનું કેન્દ્ર

જગતને સુધારવાનો કોઈ પ્રયાસ ન કરતાં, પહેલાં સાડા બાર વર્ષ સુધી મૌન રહી, એકાંતમાં ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગની સાધના દ્વારા પોતાની જાતને પૂર્ણ શુદ્ધ કરવાના પ્રયાસમાં ડૂબી જનાર ભગવાન મહાવીરની સાધના માત્ર ત્યાગ, તિતિશા અને ઉપવાસમાં સીમિત નહોતી રહી. જ્ઞાનથી રસાયેલ ત્યાગ, તિતિશા ઉપવાસ ઉપરાંત એકાંત, મૌન, ધ્યાન અને કાઉસગ - કાયોત્સર્ગ ભગવાનની સાધનાનાં મુખ્ય અંગો હતાં. કાયોત્સર્ગ એટલે કાયોનો ઉત્સર્ગ - ત્યાગ; અર્થાત્ ધ્યાનાદિ દ્વારા દેહાત્મ-ભાવથી પર થવું કે દેહાત્મ-ભાવથી પર રહેવું એ ભગવાનની સાધનાનું કેન્દ્ર હતું.

સચ્ચિદ્ર જ્યોતિ

સાડાબાર વર્ષની ઉગ્ર સાધનામાં એ અપ્રમત્ત સાધકે કેટલું અને ક્યું બાહ્ય તપ કર્યું તેની વાત હોંશે હોંશે કરનારાઓ પણ, એ સમય દરમ્યાન, દિવસો, પખવાડિયાં અને મહિનાઓ સુધી આહારનો ત્યાગ કરીને ભગવાને અપ્રમત્ત ભાવે અંતરમાં જે ડૂબકી લગાવી તેની વાત કરતા નથી - કોઈ વાર કદાચ કરે છે તો પણ શુન્ય-મનસ્કપણે. એટલે ભગવાને ઘોર ઉપસર્ગો સહન કર્યા એની વાત કરે ત્યારે પણ ભગવાનની પ્રબળ ઈચ્છા શક્તિ કે સહનશક્તિ જ એમની આંખ સામે તરવરે છે, ભગવાનની ઊંડી અંતર્મુખતા - આત્મલીનતા નહિ પરંતુ હકીકત એ છે કે પરિપક્વ, ઉપસર્ગાદિ બાહ્ય વિષય પરિસ્થિતિઓ, ઊંડી અંતર્મુખતા કે આત્મલીન વૃત્તિના બળે, સહજ રીતે, સમભાવે પાર કરી શકાય છે. આપણા સૌનો અનુભવ છે કે આપણે કોઈની સાથે રસમય વાતચીતમાં તલ્લીન હોઈએ છીએ ત્યારે આજુ બાજુ ચાલી રહેલ અન્ય પ્રવૃત્તિ કે વાતચીત પ્રત્યે આપણે સાવ બધિર બની જઈએ છીએ. આપણા માથા ઉપર જ ટીંગાતા ઘડિયાળના ટકોરા પણ આપણને તે સમયે સંભળાતા નથી! એ જ રીતે શરીરમાં કંઈ પીડા હોય તે પણ, આવી જ કોઈ રસમય પ્રવૃત્તિમાં આપણે પરોવાઈએ છીએ ત્યારે વિસારે પડી જાય છે એવું ઘણી વાર નથી બનતું? તેમ “ધ્યાનાદિ અંતરંગ સાધનાના બળે જ્યારે ચિત્ત આત્મામાં લીન થાય છે ત્યારે બહાર શરીરને શું થઈ રહ્યું છે એનો બોધ આત્મલીન સાધકને હોતો નથી.”

આ રીતે જ પૂર્વ મહાપુરુષોએ સમભાવે ઉપસર્ગો પાર કર્યા છે. (જુઓ અધ્યાત્મસાર, સમતાધિકાર શ્લોક ૯-૧૦). મહાવીર પ્રભુએ દાણેણ ઉપસર્ગો સમભાવે પાર કર્યા એની પાછળ પણ ધ્યાનાદિ અંતરંગ સાધના વડે એમને પ્રાપ્ત થયેલ સમત્વ અને અંતર્મુખતાનો મુખ્ય ફાળો હતો - આ વાત જો ઉપદેશકોના જે ધ્યાન બહાર રહેતી હોય તો શ્રોતાજનો સુધી તો એ પહોંચે જ શી રીતે?

આના ફળસ્વરૂપે જૈન સંઘના સામાન્ય જનસમૂહનું અને આરાધક વર્ગના પણ મોટા ભાગનું લક્ષ માત્ર બાહ્ય તપ, ત્યાગ અને તિતિક્ષા ઉપર જ કેન્દ્રિત રહે છે, એના અંતરમાં ભગવાનની જેમ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને પરિપક્વ-ઉપસર્ગ સહન કરવાના મનોરથો જાગે છે; કિંતુ, કેવળ સહનશક્તિ અને ઈચ્છાશક્તિના જોરે જ નહિ પણ ઊંડી અંતર્મુખતાના કારણે જ ઉપસર્ગો અને પરિપક્વને સમભાવે પાર કરી જવાય એ તથ્યથી અજાણ હોવાના કારણે, પરની ચિંતા મૂકી દઈ પ્રભુની જેમ ધ્યાનાદિ અંતરંગ સાધનામાં ડૂબકી લગાવવાના કોડ એને થતા નથી. પણ હવે, એ વાત પ્રત્યે એનું લક્ષ ખેંચ્યા વિના ચાલશે નહિ.

ત્યાગી વર્ગે પણ આજે માત્ર શાસ્ત્રાધ્યયન, ચિંતન - મનન અને સાહિત્ય સર્જન કે ઉપદેશથી સંતોષ માનવો પરવડે તેમ નથી. સાધનાને હવે પ્રાયોગિક રૂપ અપાવું જોઈએ. શ્રમણોએ એ ભૂલવું ન જોઈએ કે જૈન ધર્મ નિર્દિષ્ટ સઘળીએ બાહ્ય-

ચર્યાનું લક્ષ ચિત્ત શુદ્ધિ, સમત્વનો વિકાસ તથા ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિ દ્વારા આત્મદર્શન અને અંતે સ્વરૂપરમણતા છે. ‘આત્મ-જ્ઞાન અર્થે ધ્યાન આવશ્યક છે અને ધ્યાનની પૂર્વ તૈયારીઓ રૂપે બાકીનું બધું, વ્રત, નિયમ, તપ, સંયમ, ભાવના, સ્વાધ્યાય, જપ વગેરે છે. (ઉપમિતિ, પ્રસ્તાવ ૮, શ્લોક ૭૨૫-૭૨૬.)

પૂર્વ તૈયારી: સ્વાર્થ વિસર્જન અને ચિત્ત શુદ્ધિ

પ્રારંભિક કક્ષામાં નીતિમય જીવન તથા દાનાદિનો અભ્યાસ અને પછીથી એમની સાથે ઉમેરાતાં વ્રત - નિયમ અને ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો વ્યક્તિના જીવનમાંથી વિચાર વર્તન ને સ્થૂલ અશુદ્ધિ-ઓને દૂર કરીને ક્રમશઃ સ્વાર્થવૃત્તિ, વાસનાઓ અને વિકારોને ક્ષીણ કરી તેના ચિત્તને નિર્મળ, શાંત અને ધર્મધ્યાનને યોગ્ય બનાવવા માટે છે. અર્થાત્ ધ્યાન સુલભ બને એવી મનોભૂમિકા ઘડાય એ આ સમગ્ર ચર્યાનો ઉદ્દેશ છે. વ્રત, નિયમ અને ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો પાછળ રહેલ આ હેતુ ખ્યાલમાં રહે, ‘તો જ’, તેનું હાર્દ હાથમાં આવે.

વ્યવહારશુદ્ધિ અને ચિત્તશુદ્ધિમાં ન પરિણમતાં પ્રાણ-લીન ક્રિયાકાંડ પૂરાં કરવાથી કે શાસ્ત્રોક્ત અર્થાત્ પોતાના સંપ્રદાયને માન્ય દાર્શનિક સિદ્ધાંતની માન્યતાને મનમાં કટ્ટરતાથી ઠાંસી લેવા માત્ર જૈન થઈ જવાનું નથી. એ જૈન છે. કે જે ‘કંદમૂળ નહિ ખાય’ની જેમ ‘એ’ ખોટું નહિ બોલે, એ અન્યાય - અનીતિ નહિ આચરે એ જૈન છે.’ એવી છાપ પણ ઉપસરી જોઈએ.

મહાવીર પ્રભુના માર્ગને અનુસરવા ઈચ્છતી વ્યક્તિ માટે સૌથી પહેલાં નિયમ એ છે કે તેણે ન્યાય, નીતિ અને પ્રામાણિક વ્યવસાયથી આજીવિકા રખાવી. ક્રોધાર્થી અર્થાત્ માર્ગાનુસારી માટેના નિયમોમાંનો આ પ્રથમ નિયમ છે અને, શ્રાવકના આશુ-વ્રતોમાં પહેલા અહિંસા વ્રતમાં એટલો જ નિયમ છે કે નિરપરાધ ત્રસ જીવને ઈરાદાપૂર્વક ન મારવો. ઉપલક દષ્ટિથી સામાન્ય લાગતા આ નિયમોમાં મનોવૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ ઊંડું રહસ્ય છૂપાયેલું છે. વ્યક્તિની, સમાજની, દેશની અને વિશ્વની શાંતિ, ઉન્નતિ, સુવ્યવસ્થા, અને આબાદીનું બીજ તેમાં રહેલું છે. કૌટુંબિક, સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘર્ષો અને અશાંતિનો ઉદ્ભવ વ્યક્તિગત સ્વાર્થમાંથી છે. વ્યક્તિને સ્વાર્થની પકડમાંથી મુક્ત કરી તેના અંતરમાં નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિનો ઉદ્ભાવ કરવાની યોજના રૂપ આ અને તે પછીના અન્ય આશુવ્રતો છે. જેની સ્વાર્થવૃત્તિ પ્રબળ હોય તે વ્યક્તિ અહિંસક ન રહી શકે. અહિંસાનો મૂળ સ્રોત પ્રેમ છે. સ્વાર્થ આવે ત્યાં નિર્મળ પ્રેમ પાંગરી ન શકે. કોઈ વ્યક્તિ દેખીતી રીતે કંઈ હિંસા કરતી ન હોય પણ તેનું ચિત્ત સ્વાર્થથી અતિદૂષિત હોય તો તે સ્વાર્થપૂર્ણ અતિ મલિન વિચારોથી ખદબદનું રહેવાનું. જ્ઞાનીઓ આવી વ્યક્તિની બાહ્ય અહિંસાનું બહુ મૂલ્ય આંકતા નથી, અશુદ્ધ ભાવ એ જ પારમાર્થિક દષ્ટિએ હિંસા છે, હિંસા અહિંસાનો આધાર માત્ર સ્થૂળ કર્મ નથી પણ આંતરિક વિવેક છે. અહિંસાનું લક્ષ તો નિર્વિકલ્પ ઉપ-

યોગમાં સ્થીર કરવાનું છે. પારમાર્થિક દષ્ટિએ ભાવોની અશુદ્ધિ એ જ હિસા છે, આથી, ધર્મ માર્ગે પ્રગતિ ઈચ્છનારે એ બરાબર સમજી લેવું જોઈએ કે ધર્મ એ છે કે જે સ્વાર્થથી પર થવામાં સહાયક હોય. નીતિનો પાયો સ્વાર્થથી પર થવામાં રહેલો છે. અતિ સ્વાર્થી વ્યક્તિ નીતિના પાલનમાં ટકી ન શકે. એટલે ધર્મ માર્ગે ડગ મૂકનાર માટે - જેન પરિભાષામાં કહીએ તો માર્ગાનુસારી માટે - એ પ્રથમ શરત છે કે તેની આજીવિકા બીજાના શોષણ ઉપર નિર્ભર ન હોવી જોઈએ.

આમ, ન્યાય નીતિપૂર્વક આજીવિકા રળવાની ટેકથી શરૂ થતી ધર્મયાત્રા, વિશ્વને આલિંગતા નિઃસ્વાર્થ- નિર્વ્યાજ પ્રેમની અખંડ અનુભૂતિ સ્વરૂપ પૂર્ણ અહિંસાના રાજમાર્ગે થઈને આત્મ-જ્ઞાનાદિ ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક ભૂમિકાઓનો સ્પર્શ કરતી અંતે આત્મરમણતામાં વિરમે છે.

અહિંસાનો મૂળ સ્રોત : પ્રેમ-આત્મિયતા

મહાવીરને અનુસરવા ઉત્સુક વ્યક્તિને મહાવીરની અહિંસાનું જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે, એવો શ્રી મહાનિશીય સૂત્ર અંતર્ગત, ‘પદ્મં નાણં તઓ દયા’ સૂત્રોનો બુલંદ ઉદ્ઘોષ છે. બીજા જીવોમાં ધોતા નુલ્ય આત્મા વિલસી રહ્યા છે એ ભાન-પૂર્વકની આત્મીયતા - વાત્સલ્ય - પ્રેમ અહિંસાનો મૂળ સ્રોત છે. એ પ્રેમ હોય ત્યાં, કોઈને પણ લેશ માત્ર દુઃખ ન પહોંચે એ રીતે જીવવાની કાળજી સ્વાભાવિક રહે, એટલું જ નહિ, સહા-નુભૂતિ, સહકાર અને સહિષ્ણુતા અર્થાત્ સામાના હિત - સુખ અર્થે જાતે થોડી અગવડ કે કષ્ટ વેઠી લેવાની વૃત્તિપૂર્વકનો જીવન વ્યવહાર પણ એની સહજ ફલશ્રુતિ હોય; એટલે, મહાવીરનો અનુયાયી ન્યાય, નીતિને અડગ નિશ્ચયપૂર્વકના ઉદ્યમથી પ્રાપ્ત દ્રવ્યનો પણ કેવળ ધોતાનાં સુખ - સગવડમાં જ વ્યય ન કરી નાખતાં, જરૂ-

રિયાતવાળા અન્ય જીવોને સહાયભુત થવા ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્ન-શીલ રહે - અતિથિ સંવિભાગ કરે; એટલું જ નહિ, પરિગ્રહપરિ-માણ વ્રત દ્વારા સંચયવૃત્તિને પણ તે અંકુશમાં લઈ લે.

આ ‘પાસા નો ગંભીરતાથી વિચાર કરવો અનિવાર્ય છે.

આમ આચરણમાં આત્મિયતા મૂલક અહિંસા અને વિચારમાં અનેકાંતદષ્ટિ પ્રેરિત પરમ સહિષ્ણુતા મહાવીરના અનુયાયીનું જીવન-સૂત્ર હોય. ‘બીજાનો મત ખાટો છે, પણ હું નભાવી લઉં છું’ એવી ગુરુતા ગ્રંથિ પ્રેરિત- અહં પ્રેરિત પરમ સહિષ્ણુતા નહિ, પણ વસ્તુના અનંત ધર્મો છે અર્થાત્ સત્યને અનંત પાસાં છે. છે, ધોતાને એ બધાં પાસાનું જ્ઞાન ન હોઈ શકે. કોઈ પાસાનું જ્ઞાન બીજાની પાસે હોવું સંભવે - એ રીતે, ધોતાની અપૂર્ણતાના ભાનજનિત પરમ-સહિષ્ણુતા રોજિદા જીવનવ્યવહારમાં ઓત-પ્રોત ન થઈ હોય તો મહાવીરના અનુયાયી હોવાનો દાવો થઈ શકે ખરો? અનેકાંતવાદના ઉદ્ઘોષક ભગવાન મહાવીરનો અનુયાયી અહં - મમ પ્રેરિત કુલ્લક આગ્રહો અને વિવાદોમાં જીવન પૂરું કરે - -વેડકે ખરો?

અંતર્મુખ સાધનોની પૂર્વ તૈયારી અને પાયારૂપે ચિત્ત શુદ્ધિ, અને ચિત્ત શુદ્ધિ અર્થે સંયમ, અહિંસા, પ્રેમ, કરુણા અપરિગ્રહવૃત્તિ અને અનેકાંત દૃષ્ટિ ઉપર આધારિત જીવનપદ્ધતિ ભગવાન મહાવીરે ચીંધી છે. આ જીવનમૂલ્યોને રોજિદા જીવન-વ્યવહારમાં વણવાના નિષ્કાભર્યા પ્રયત્ન વિના જાતને “જેન” કહેવડાવી શકાય, ‘શ્રાવક’ કે ‘મુનિ’ નું બિરુદ પણ મેળવી શકાય. પણ સાચા અર્થમાં “જેન” - જીનના અનુયાયી (અનુ + યાયી = પાછળ પાછળ ચાલનાર) બની શકાતું નથી, એથી પોપાય છે કેવળ ભ્રાંતિ. આ ભ્રાંતિમાં જીવન વિતાવવું એ, ધર્મ ન પામ્યા હોવા કરતાં યે વધારે ખતરનાક છે.

★ ★ ★

“‘હું દેહ’ એ ભાનમાં જીવનાર વ્યક્તિ ચાહે તે જેન હોય કે અજેન, ગૃહસ્થ હોય કે સાધુ - મિથ્યા દષ્ટિ છે. મુક્તિની વાટે તે ચડી જ નથી. પ્રાકૃતિથી પર અર્થાત્ કર્મકૃત દેહ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર આદિ સર્વ અવરુદ્ધાઓ અને આભાસોથી પર-હું વિશુદ્ધ ચેતન્ય છું,’ એ ભાવમાં જીવનારો જેન હોય કે અજેન એ સમ્યગ્ દષ્ટિ છે. એ વિરતધર ન હોય તો યે મુક્તિ પથનો ગતિશીલ પ્રવાસી છે.”

લેખક કૃત : “આત્મ જ્ઞાન અને સાધના પથ”માંથી ઉધ્ધૃત